Joaquim Partagàs: de l'agonia de la llarterna al naixement del cinematògraf

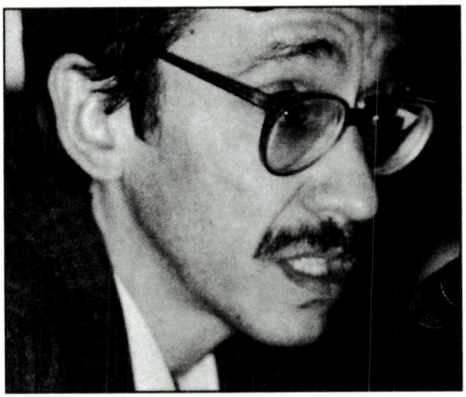

Jordi Artigas i Candela

De la *física recreativa* al cinematògraf

Acabava el meu treball sobre l'aproximació a la història de la llanterna màgica a Barcelona, publicat a les Primeres Jornades sobre Recerques Cinematogràfiques,[1] amb la figura de Joaquim Partagàs, personatge mal conegut però representatiu de la transició entre la centenària llanterna i el nou mitjà que llavors era el cinematògraf.

Partagàs fou conegut especialment pel seu prestigi adquirit com a prestidigitador i mag, menys fou conegut per la seva tasca de difusor de la llanterna, espectacle que també té un lloc en la història de la màgia, i també es va dedicar no sols a la seva exhibició, sinó també a la seva comercialització a la seva botiga de El Rey de la Magia. Home d'entre dos segles, nascut el 1848 i mort el 1931, visqué els canvis ràpids d'una societat i la crisi de fi del segle XIX, i en els dos platets de la balança pesaria més, sens dubte, la llanterna que el cinematògraf, potser això fa que el tercer aspecte de Partagàs, el d'exhibidor o empresari de cinema, signifiqui poc a la seva biografia i, que ara per ara, estigui ple de boires i dades contradictòries. La seva relació amb el cinema fou, per tant, merament circumstancial.

No per obvi deixaré d'observar que de la primitiva *física recreativa* passant per la màgia fins al cinema, tots tres espectacles, estan

1. Vegeu a bibliografia: «La llanterna màgica a Barcelona. Segles XVIII i XIX», a *Cinematògraf*, núm. 1, p. 83-84.

fonamentats en les il·lusions òptiques. I Partagàs fou sinó l'últim, sí el més conegut dels seguidors d'aquells físics que ja a finals del segle XVIII introduïren a Catalunya els espectacles d'il·lusions òptiques, és a dir, de *física recreativa* i les fantasmagories que foren l'èxit de tota una època en matèria d'espectacles, els francesos Bienvenu i Martin Aubée, imitadors del mestre Robertson, però Partagàs ja no es feia dir *físic*, nom que feia olor a romàntic, sinó el de mag i prestidigitador, activitat que tingué la seva època d'or al·llarg de tot el segle XIX.

Com molts dels nostres artistes i homes públics tampoc Partagàs ens va deixar unes memòries, malgrat que la seva obra *El Prestidigitador Óptimus* ens nodreix de dades sobre les seves funcions de màgia, però no disposem del relat directe de les seves experiències personals i professionals.

L'únic text directe, és a dir, d'una persona que el conegué, és el que el seu nét, Josep M. Rodés i Partagàs, va escriure: *El Rei de la Màgia. Joaquim Partagàs i Jaquet vist pel seu nét*,[2] però el fet de què l'escrigués cinquanta-quatre anys després de la mort del mag fa que alguns aspectes restin un xic difosos, i que en part el seu autor el centrés més en un anecdotari i relat familiar que no pas en la carrera professional de Partagàs, que és el que més ens interessa. També m'han servit els records que la senyora. Maria Loreto Rodés i Partagàs m'ha tingut la paciència de contar.

Per la seva part Joan Brossa, l'especialista en temes de màgia, també aporta dades sobre les activitats de Partagàs, en especial al fulletó editat amb motiu d'una Exposició de Màgia[3] i a l'article escrit a *El País*.[4] Tots tres no diuen mai que Partagàs es dediqués a ser exhibidor del cinematògraf. Finalment, el testimoni del senyor Joan Drouillat, antic component d'*Els Joannys*, m'ha servit per poder conèixer detalls directes d'un dels espectacles basats en la llanterna i que Partagàs oferia en el seu Saló Màgic. Es tracta dels *espectros vivos*, *fantoches animados* o *Diodima* —segons la denominació de cada època—, i que el seu pare Carles o Charles Drouillat (1886-1976) conegué en les seves gires internacionals, pel país, i com a descendent d'una saga de prestidigitadors, artistes de circ, malabaristes i creadors d'ombres xineses.[5]

Per altra banda, els historiadors del cinema que citen a Partagàs en la seva vessant d'exhibidor dels primers temps del cinematògraf són: Miquel Porter i Moix, Palmira González, Joan Francesc de Lasa i Jordi Torras, obres i dades que en el seu moment comentaré.

2. Vegeu la bibliografia.
3. Vegeu a bibliografia: *Exposició de Màgia*.
4. Vegeu a bibliografia: «La màgia a Catalunya», a cura de Joan Brossa.
5. Entrevista del 16 d'abril de 1994.

Joaquim Partagàs, un home entre dos segles

Abans, però, d'entrar en matèria, faré un breu recorregut per la vida del nostre professor Partagàs. Josep M. Rodés i Partagàs, el seu nét, en el text que cito a la bibliografia, aclareix que aquest és un esbós de biografia que va redactar el 1963 per a una conferència per als amants de l'il·lusionisme, i que anys després el va presentar en un certamen literari de la plaça de la Llana, però que no es publicà i restà inèdit.

Joaquim Partagàs i Jaquet nasqué el 1848, fill de Urbà Partagàs i de Teresa Jaquet, barceloní del carrer de la Princesa, allà on s'alça avui la casa número 45 en ple barri de Ribera. La seva família provenia des del segle XVI del lloc de Sant Martí de Partagàs, avui Sant Celoni, on poseïen una propietat. Un dels avantpassats, Blai Partagàs i Pascual, visqué els dies tràgics de la Guerra de Successió i el setge de Barcelona per Felip V el 1714 i la posterior destrucció del barri de Ribera.

El 1848 fou també l'any de la inauguració del primer ferrocarril de la Península, el carril de Mataró, però els temps no eren fàcils i el 1854 els barcelonins hagueren de lluitar contra la terrible calamitat d'una epidèmia de còlera que causà més de sis mil víctimes, i contra el diluvi del 15 de setembre de 1862 que convertí Barcelona en una insòlita ciutat navegable. Però la vida continuava, i l'infant Partagàs alternava l'escola amb la tasca d'escolà amb els seus germans a l'antiga parròquia de Sant Cugat del Rec. De gran recordava aquest fet dient que «per a ser murri, cal haver estat escolà».

Aquell mateix 1862 entrava d'aprenent d'adroguer en un establiment de la plaça de l'Oli, i quatre anys després, a l'any 1866, escrivia l'obra *Llibre per lo coneixement de drogues* amb un apèndix sobre pastisseria: *Llibre de Dulces*. El coneixement de la química li facilitaria més tard el camí de l'il·lusionisme.

El 1868 amb vint anys, coincidint amb el destronament d'Isabel II i l'adveniment de la revolució de setembre *La Gloriosa*, ell i el seu germà Urbà sentiren l'atracció d'anar a *fer les Amèriques*. El pare els deixà els diners per al viatge amb la condició de què els tornessin a la tornada. S'embarcaren en un gran veler i la travessia durà seixanta-nou dies de Barcelona a Buenos Aires, amb el desig de guanyar-se la vida el millor possible com ho feren milers de catalans d'aquella època.

L'estada a l'Argentina durà fins al 1876, és a dir, vuit anys dels que Josep M. Partagàs confessa saber-ne ben poc, i que sembla que no van tenir res a veure amb la futura carrera del seu avi: la prestidigitació, o almenys no ha restat constància de què Partagàs

aprengués els rudiments d'aquell art durant la seva primera estada a l'Argentina.

Però, mentre el seu germà Urbà decidí fer parada i fonda i s'establí professionalment, obrint un saló fotogràfic: Partagás Hermanos, a la plaça de Sant Jaume, Joaquim decidí tornar a l'Argentina a mitjan de 1877, potser per a seguir les petjades d'un dels altres prestidigitadors catalans que el precediren en la fama: Fructuós Canonge (1824-1890) anomenat el *Merlín español*, que també fou reconegut a tota l'Amèrica del Sud.

Precisament és de juny de 1877 una de les primeres notícies que es tenen del Partagàs mag i prestidigitador, documentada al periòdic *La Patria* de la localitat de Dolores.[6] I continua a Azul on el qualifiquen de «thaumaturgo» a propòsit d'una anècdota graciosa que es publicà a un diari satíric denominat *El Putroquín*:

«El thaumaturgo señor Partagàs [...] ha encontrado un competidor más fuerte que él, a lo menos en el escamoteo.

»El Cabo Peralta ha demostrado técnica y prácticamente que en el escamoteo es más fuerte que Partagàs, pués las monedas que este prestidigitador saca de las narices de alguno de sus espectadores son mucho menos legítimas que las que Peralta saca de la caja municipal, con acuerdo o sin acuerdo de la corporación.

»Este sí que es un escamoteador de nota».

I el *Gazzetino per gli italiani* de la mateixa ciutat comenta el 5 de juliol:

«Partagàs, il nostro prestigiatore afamado, di un oggeto qualunque ne fa vedere due, come fa aparire un uomo dentro un piccol baule con una facilitá única».

Actua també a la capital Buenos Aires, però no queda registrada la seva funció. Continua la seva gira a Tandil el 18 de juliol, i retorna a Azul i després a Carmen de las Flores on ofereix dues funcions a El Hotel de la Amistad. El 14 d'agost, segons comunica *El Amigo del Pueblo*, marxa cap a Buenos Aires on roman fins al 5 de setembre.

El 6 de setembre de 1877 *El Porteño* de Buenos Aires informa que Partagàs ha marxat cap a San Nicolás de los Arroyos, i que es proposa donar funcions a Rosario, Córdoba, Santiago del Estero, Tucumán i Catamarca, tot desitjant-li *aplausos y macuquinos*.

El 14 d'octubre ofereix una funció a Paraná i després a la ciutat de Santa Fe. És aquí on un periodista de *El Santafesino* li fa un gran elogi, dient que Partagàs no necessita la teatralitat, l'ostentació i la vanitat com d'altres mags, per demostrar la seva vàlua com a gran prestidigitador.

6. Vegeu a bibliografia: *El Rei de la Màgia. Joaquim Partagàs i Jaquet vist pel seu nét*, de Josep M. Rodès i Partagàs, p. 10.

Pel novembre de 1877 arriba a l'Uruguay i dóna una sessió al Teatro Colón de Montevideo segons que informa *La Colonia Española*, tot lamentant que marxi cap a Río de Janeiro. Una gasetilla del *Diario de Santos* del 27 de novembre ens diu el següent:

«Derige-se elle para a Côrte mas pretende volver brevemente á nossa provincia, onde fará, começando por Santos, exhibiçao do seus bellos tra-valhos».

Potser van ser aquestes les últimes sessions de Partagàs a Amèrica.

Pels indicis que es tenen aquesta gira, que degué ser esgotadora, de tot un any per l'Amèrica del Sud, es limitava als espectacles de màgia i prestidigitació. Per tant, previsiblement no encetaria els espectacles relacionats amb la llanterna màgica fins al seu retorn al cap i casal.

Retorn a Catalunya

A primeries de gener de 1878 Partagàs retorna a la ciutat comtal. Per la premsa barcelonina sabem que aquest fet es va produir el 15 de gener de 1878, i segons l'escrit del seu nét: «El to de l'article dóna a entendre que el públic de Barcelona no el coneix encara, cosa que confirma l'opinió que, fins aleshores, totes les seves actuacions havíen estat a Amèrica».

La seva presentació al Teatre Romea, la nit del 23 de gener és la primera de la seva llarga carrera a Catalunya i a l'Estat espanyol, però també la continuació dels seus èxits a l'Amèrica del Sud com a mag i prestidigitador.

Però, aquell 1878 fou important sobretot pel fet que Partagàs, amb trenta anys i amb l'evident desig d'arrelar-se definitivament a la seva terra, funda un establiment que esdevindria famós amb el temps: El Rey de la Magia, situat primer al número 5 del carrer de la Princesa i després a l'11 on encara roman malgrat els canvis soferts a través del temps. Es tracta d'una botiga especialitzada en els jocs de mans, però també en articles relacionats amb la llanterna màgica, d'especial interès per a aquest apunt històric, com ho testimonien anuncis apareguts a la premsa barcelonina.[7]

«Calle Princesa nº 11. Cuadros disolventes. Venta de aparatos para proyección o sea Linternas mágicas y vistas sobre cristal de varias clases. Dos linternas con su aparato disolvente y muchas vistas, todo por 15 pesetas. Muchas novedades en aparatos de hacer juegos de manos. Princesa nº 11».

7. *Diario de Barcelona*, 8 de desembre de 1894, p. 14-15.

Pel que fa a la vida privada de Partagàs, el 6 de desembre de 1879 es va casar amb Loreto Antiga i Mas amb la que tindria dos fills: Teresa i Ernest. Com després veurem, la seva esposa Loreto fou una gran col·laboradora en les seves activitats professionals, en especial a l'època del Saló Màgic. D'aquella mateixa època són dues fotografies que ens presenten a Partagàs posant com a mag amb tota l'ambientació de la prestidigitació de l'època, i una altra en la que es representa la *decapitació* —un muntatge fotogràfic—, un dels números de màgia de més impacte d'aquella època.

El seu nét ens continua informant de com ja a la dècada de 1880 Partagàs va tenir altres establiments dedicats al material de màgia, encara que per poc temps, a més a més del situat al carrer de la Princesa. Obrí establiments a València, Saragossa i a Barcelona a la Rambla de les Flors, núm. 4 i al carrer de la Dagueria.

Malgrat la seva dedicació a aquests establiments de comerç d'articles de màgia, fins llavors inèdits a Espanya, Partagàs no abandonà les seves actuacions arreu del país durant el penúltim decenni del segle. Així, estan documentades les actuacions del 6 i del 25 de novembre de 1879, la primera a benefici dels damnificats per les inundacions de Múrcia, i la segona al Centre Familiar Recreatiu de Sants. L'estiu de 1881 i pel Carnestoltes, va recórrer diversos balnearis de la Vall de Ribes i el mes de setembre oferí sengles actuacions a la Casa de la Caritat. En canvi, no hi ha constància de les seves activitats durant l'any de l'Exposició Universal del 1888.

No s'entén bé el motiu que malgrat el llenguatge de la màgia i la prestidigitació són universals, Partagàs no actuà a d'altres països europeus, ja que els seus quatre viatges a París foren per motius professionals, però únicament per tal de conèixer les novetats del Théâtre Robert-Houdin i els avenços en matèria de jocs i llanternes per a la seva botiga, alhora que també foren turístics, malgrat que un periodista fantasiós li va fer fer un «largo viaje por Europa» en un article ple d'inexactituds que va provocar una carta de rèplica del seu nét.[8]

El primer d'aquests quatre viatges a París fou l'any 1889, amb motiu de l'Exposició Universal simbolitzada per la famosa torre Eiffel. El segon viatge fou el 1895 —recordem que el 27 de desembre d'aquell any es presentà el Cinematògraf dels germans Lumière—. El tercer viatge fou el 1899, del que s'en feia ressò *El Noticiero Universal* com després comentaré. El quart i darrer viatge a París

8. «Brossa y Tàpies homenajean a la centenaria tienda El Rey de la Mágia», veure a bibliografia.

l'efectuà el 1901, el febrer d'aquell any havia clausurat el Saló Màgic. Sens dubte Partagàs, home inquiet, buscava a París a més a més de l'esplai, l'estar al corrent de totes les novetats de l'il·lusionisme, però també del perfeccionament de la llanterna màgica, i en tercer lloc l'estar al corrent d'una nova invenció que anava a revolucionar el món de l'espectacle: el cinematògraf, tant amb la seva assistència a l'aparador privilegiat de les exposicions universals, que tingueren lloc a París i d'altres capitals a les darreries del segle XIX, i on es presentaven les darreres invencions tècniques.[9] A més a més de les seves visites al Théâtre Robert-Houdin, dirigit per un altre mag com ell: Georges Méliès, on s'oferien les *Soirées Fantastiques* d'il·lusionisme i prestidigitació, i també els seus contactes amb cases comercials especialitzades en articles de màgia i també de llanterna.

I sempre atén a la seva posada al dia professional, va creure que havia arribat el moment de crear, a l'estil del Théâtre Robert-Houdin de París i del Egyptian Hall de Londres, un teatre estable de màgia, el primer i l'únic que hi ha hagut a tot Espanya, però això era uns anys abans, el 1894.

Méliès / Chomón / Partagàs.

Abans, però, de continuar amb el Saló Màgic faré un incís.

Tractava, en un treball anterior meu dedicat als creadors d'ombres xineses Els Joannys,[10] tot parlant de les ombres i la seva relació amb el cinema a través de la màgia, tema estudiat a d'altres països, però no aquí, amb l'excepció de Carlos Fernández Cuenca, que únicament ho fa amb Méliès,[11] de «establir un paral·lelisme "impossible" entre el Georges Méliès, il·lusionista, prestidigitador, dibuixant, decorador, escriptor, actor i cineasta, iniciat en l'il·lusionisme per David Devant i director del teatre Robert-Houdin de 1888 a 1923, i el nostre Segundo de Chomón, cineasta pioner del cinema d'animació, dibuixant, maquetista i inventor, amb estudis d'enginyeria mecànica, els quals desenvoluparia únicament al servei del cinema, [...]».

Denominava aquest paral·lelisme «impossible» entre Méliès i Chomón, perquè hi havia una peça que no encaixava: el fet que Chomón no havia tingut res a veure, almenys professionalment, amb el món de la màgia, la prestidigitació i l'il·lusionisme, si més no els seus

9. Exposicions universals de fi de segle: 1888, Barcelona i Copenhague i Brusel·les. 1889, París. 1893, Xicago. 1900, París.

10. ARTIGAS, Jordi: «Les darreres ombres xineses», p. 218, vegeu a bibliografia.

11. *The Great Illusionist*, d'Edwin A. Daves. *The Magicians and the Cinema*, d'Erik Barnow. *El mundo de Georges Méliès*, de Carlos Fernández Cuenca, IX Festival Internacional de San Sebastián, 1961.

biògrafs i el més destacat de tots: Joan-Gabriel Tharrats no ho esmenten en absolut.[12]

Malgrat aquesta *mancança*, és evident el gran paral·lelisme entre aquests dos pioners i «mags» del cinema en l'aspecte que ens interessa, la gran influència de la màgia i de l'il·lusionisme en ambdues obres cinematogràfiques; només cal fixar-se en tota una sèrie d'il·lusions òptiques, trucatges i tècniques diverses, que provinents de l'antic art de la màgia serien acceptats i incorporats de ple en el nou mitjà que era el cinematògraf. Les desaparicions instantànies de persones, els *escamotatges*, el truc del foto a foto, fonament de la imatge animada, que eren si no màgia?

I aquí ha d'aparèixer la tercera peça del mosaic, la menys coneguda, com a frontissa entre la màgia i el cinema, la de Joaquim Partagàs, que poc o molt ha estat estudiada en la seva vessant de mag, però ben poc en la d'exhibidor de llanterna i del cinematògraf. I aquí entro en el terreny de les hipòtesis, ja que ara per ara no en tinc la seguretat, però intentaré desvetllar en un proper treball continuació d'aquest.

La qüestió que plantejo és que està per esbrinar la possible relació entre Méliès i Partagàs, tant com a mags coetanis: Méliès 1861-1938, i Partagàs 1848-1931,com per la possible influència de Méliès per tal que Partagàs esdevingués un dels primers exhibidors del cinematògraf a Catalunya. Aquesta idea no forassenyada i vàries pistes fan que sigui raonable. El primer viatge a París fou el 1889, un any després de la creació del Théâtre Robert-Houdin que Georges Méliès va comprar a la vídua del seu creador, el famós mag, Jean-Eugène Robert, conegut com a Robert-Houdin 1805-1875.

Anys després, el 1894, Partagàs crearia, el Saló Màgic a l'estil del famós teatre d'espectacles de màgia de París, que després oferiria també sessions pioneres de cinema. Així ho feia constar el mateix Partagàs en els programes de mà del seu teatre: «sesiones de prestidigitación y cuadros disolventes imitación al Teatro Rubert [*sic*] Houdin de París».

Per tant, no seria estrany que en els seus viatges a París no sols visités aquell teatre, com està provat, sinó que conegués i tractés el seu director, Georges Méliès, com a col·lega, primer en el camp de la màgia i després en el del cinema.

Per altra banda, *l'herència màgica* del cinema de Chomón li vindria més aviat pel costat francès de Méliès, que no pas pel cantó català de Partagàs. Seguint les dades cronològiques de Tharrats, el

12. *Los 500 films de Segundo de Chomón*. Universitat de Saragossa, Premses Universitàries, 1988.

1899 arriba a Barcelona i, tot seguit, torna a París per reunir-se amb la seva dona i fill. Serà per mitjà d'ella que coneixerà Méliès i establirà relacions amb la casa Pathé.

El 1900 viatja diversos cops a Barcelona —aquell mateix any serà el darrer del Saló Màgic de Partagàs—, i el 1902 Chomón s'instal·la, com a representant de la casa Pathé, a Barcelona, al carrer de Ponent —actualment de Joaquim Costa— i estableix un taller de pintat, rodatge i també un laboratori de revelat. Les seves primeres pel·lícules de trucatges fetes a Barcelona són del 1903 i les primeres imatge per imatge o d'animació com *Eclipse de sol* són del 1905. Però retornem a Partagàs...

El Saló Màgic: 1894-1900

Ara fa justament cent anys que Partagàs, potser cansat de tants anys de dedicar-se a la màgia de manera ambulant, decidí crear un local estable dedicat a aquests afers. Era el 1894 i el local estava situat a la Rambla del Centre, núm. 30, baixos, vora el carrer Nou de la Rambla —abans Conde del Asalto—, encara que la numeració actual no es correspon amb la de llavors.

Seguim l'escrit de Josep M. Rodés i Partagàs que diu: «[...] hi cabien quaranta persones, que pagaven per entrar, una pesseta. Hi havia funcions, diumenges i dijous, festes i vigílies, tarda i nit i, demés de les sessions de jocs de mans, es projectaven "visions", amb la llanterna màgica, preludi del cinema actual».

Malgrat que el Saló Màgic tingué una vida breu, ja que durà fins al 1900 —filant prim: tancà les seves portes pel febrer de 1901—, Partagàs i les seves ajudantes portaren una activitat incessant durant aquests sis anys. Es tractava de la seva esposa Teresa que menava la tasca grisa, però imprescindible que tot espectacle exigeix, i la presència en escena d'una tal senyoreta Esperanceta no s'esmenta de la qual el cognom. Tinguem en compte que Partagàs havia d'alternar la feina del Saló amb la d'atenció a la botiga El Rey de la Magia.

Per saber la programació del Saló he disposat dels programes de mà que m'ha facilitat la senyora Maria Loreto Rodés i Partagàs, de la documentació que el mateix Partagàs oferí en la seva obra i les dades dels diaris de l'època.

Un dels programes, no se sap si de l'època del Saló, ens descriu una sessió exclusivament dedicada a la màgia:

> Velada misteriosa, artística, científica-recreativa/por el profesor Partagás/Prestidigitador rey de la mágia y profesor de ciencias ocultas/ilusionista y físico de varios teatros y casinos.

»Programa/ Primera parte.
»Grandes experimentos de alta prestidigitación según las últimas innovaciones de la escuela Norte-americana.
»Novedad, destreza y agilidad.
»Últimos esfuerzos de la taumaturgia / Inimitables y extraordinarias experiencias, comparación entre las dos escuelas. / Apariciones y desapariciones nigrománticas bajo una forma completamente escepcional.
»A las 9 en punto.

I un altre programa, aquest sí corresponent al Saló, ens ofereix una àmplia programació:

Teatro/SALÓN MÁGICO / Partagás / Rambla del Centro, 30 bajos/ Sesiones de prestidigitación y cuadros disolventes imitación al Teatro Rubert [*sic*] Houdin de Paris.
»Todas las noches a las 9/Jueves y días festivos a las 4 tarde y a las 9 de la noche.
»Se recomienda a todas las familias que no dejen de visitar este Salón donde pasarán muy buenos ratos amenos y agradables.
»Entrada y butaca una peseta.

A continuació s'ofereix la:

Presentación del espectáculo de Transformación e ilusiones a la vista de los señores espectadores/Sesiones cada media hora desde las 4 tarde a 9 noche/Entrada 50 céntimos.

I en el mateix programa de mà s'anuncia el *Panorama Universal* que comentaré a part, concloent amb unes convincents frases publicitàries:

Todas estas recreaciones, únicas en su clase, evítese renombrarlas pues ellas mismas se acreditan basta visitarlas.
»Es la novedad más interesente que hasta el día se ha presentado en esta ciudad, al estilo de las grandes capitales de Francia e Inglaterra.

Per altra part, els anuncis del Saló Màgic publicats a la premsa barcelonina de l'època, encara que lacònics, també aporten alguna informació sobre el tema.

Pel desembre de 1894, l'any de la creació del Saló, només es troben anuncis de la venda de llanternes màgiques al seu establiment del carrer Princesa, com el ja citat del 8 de desembre de 1894. I pel gener de 1895 continuen apareixent anuncis semblants:

> [...] Cuadros disolventes. Venta de Linternas y vistas de todas clases. Aparatos de hacer juegos de manos. Princesa, no. 11. (2 de gener de 1895).

Per fi, el 1896 ja sovintegen els anuncis del Saló a la cartellera i que a partir d'ara coexistiran amb els del Cinematògraf.[13] El 3 de desembre de 1896 al *Brusi* s'anuncia:

> Salón Mágico, Rambla del Centro, 30. Hoy a las cuatro tarde y nueve noche, veladas fantásticas, variadas ilusiones.

Un anunci del 20 de desembre de 1896, una mica més generós potser per la proximitat de les festes de Nadal, deia:

> Teatro Salón Mágico. Hoy a las cuatro de la tarde, variada ilusión de prestidigitación. Noche a las 9.30, gran función de ilusión y elucubraciones de Nigromancia. Recreo familiar. Rambla del Centro, 30.
> Galatea. Hoy visible desde las 5 de la tarde todos pueden asis- tir a diversión agradable y la admiración de todos [...].
> Panorama Universal. Este es el mejor de todos los que han veni-do a Barcelona [...].

Com hem pogut veure a més a més de les sessions estrictament dedicades a la màgia, l'il·lusionisme i la prestidigitació, ja sigui màgia teatral de gran format o la dita *de prop*, oferia d'altres atraccions catalogables totes dins del pre-cinema: la llanterna màgica ara anunciada com a *cuadros disolventes*; el Panorama anomenat *Universal*, per distingir-lo d'altres com el *Imperial*, que també s'exhibia en un altre local a prop de la Rambla, al passatge del Crèdit, núm. 2; i també la *Galatea*, una variant de la llanterna.

Però també, i segons les descripcions de *El Prestidigitador Óptimus*, Partagàs oferia espectacles d'il·lusions òptiques menys coneguts però també relacionats amb la llanterna com els *espectros vivoss* o *fantoches animados* que són denominacions diferents per a un mateix fenomen, i que després detallaré.[14]

Els *cuadros o vistas disolventes* eren una tècnica perfeccionada per a la qual eren necessàries dues llanternes i un *aparell dissolvent* que permetia passar d'una imatge a l'altra amb una tècnica

13. Article de dues pàgines sobre el «Cinematógrafo Lumière de la Rambla de Santa Mónica», al *Brusi* del 15 de desembre de 1896. I el «Cinematógrafo [...] en los bajos de la fotografía Napoleón», al *Brusi* del 19 de desembre de 1896.

14. CERAM, C.W.: *Arqueología del Cine*, Ediciones Destino, 1965. Cita i reprodueix un gravat dels *espectres*, però no els anomena amb el nom com eren coneguts.

precursora dels fosos encadenats. El mateix Partagàs les venia a la seva botiga amb les seves sèries de vidres corresponents.[15]

La seva popularitat era tant important en aquell fi de segle que, com ara passa amb la televisió, els *cuadros disolventes* s'incloïen o envaïen d'altres menes d'espectacles contemporanis com la sarsuela. Com és el cas d'una *zarzuela-cómico-fantástica-inverosímil* dels mestres Perrin i Palacios, que s'anomenava precisament *Cuadros disolventes* i que constava entre d'altres de: *Un empresario en las nubes. El palacio del repertorio. La linterna mágica. Sport fin de siglo. Apoteosis del dinero.*[16]

El *Panorama Universal* que presentava Partagàs era una:

> Exhibición permanente de vistas artísticas de escultura y estudio, fabricación inglesa única en su clase, viajes a diferentes países del Mundo. Recreo científico instructivo y recreativo [...].

Aquest panorama, com els seus contemporanis barcelonins de fi de segle: l'Imperial i el de Terra Santa de Presepe Surdi, devien ser en versió de *butxaca*, ja que es mostraven tots dins de locals ja existents i no expressament construïts mitjançant les arquitectures efímeres de dimensions mastodòntiques, el *Plewna* i el *Waterloo,* mostrats a Barcelona pels volts de 1888.

Pel que fa a la *Galatea*, és un terme que no he trobat encara descrit en documents contemporanis. Partagàs el cita en el seu llistat de jocs de mans, la qual cosa demostra el seu origen en el camp de la prestidigitació, i el defineix com a «Espectáculo que transforma los objetos a la vista del expectador», ambigua definició que ens deixa amb tots els dubtes,[17] encara que com veurem la convivència dels espectacles de màgia, prestidigitació amb els de la llanterna ve de lluny.

Intueixo que la denominació *Galatea* o *Dama Galatea*, segons Amades, era una denominació popular i potser restringida a un àmbit geogràfic i també canviant, com ho demostra un text de 1821 en què es parla de la *maga Dorotea*. Sigui com sigui, es tractava tant en la màgia com en la llanterna de l'espectacle de les transformacions i metamorfosis d'un ésser o objecte en un altre de diferent. Vegem aquest text:[18]

> En la calle d'en Aray se hará el majo [*sic*. mago], transformado en la famosa maja [*sic*., maga] Dorotea que enseñaba los tesoros más preciosos con el palo magico, máquina nueva [...].

15. *Brusi*, 8 de desembre de 1894.
16. *Brusi*, 15 de desembre de 1896. Teatre Eldorado.
17. *El Prestidigitador Óptimus*, p. 302.
18. *Brusi*, 6 de gener de 1821 i següents.

La única referència i ja no contemporània a *la Galatea* prové del folklorista Joan Amades[19] a la que no li posa data, encara que versemblantment deu ser del segle XIX. Es tracta de l'epígraf *Fenòmens d'òptica a Can Galimany. La Dama Galatea*, on Amades parla d'una casa de pagès que es deia Can Galimany i on «un dels darrers estadants era tingut pel barri com a bruixot [...].

> L'espectacle d'en Galimany, a la societat barcelonina, senzilla, patriarcal i ingènua d'aquell temps, li va semblar una bruixeria; però res d'això, era sols l'efecte d'un conegut fenomen òptic senzillísim.

Per la descripció d'Amades, o bé confon dues tècniques: la dels *espectres vius*, que necessitaven un vidre de grans dimensions i eren deguts a la refracció de la llum, amb la dels *quadres disolvents* o fosos encadenats d'almenys dues llanternes sincronitzades o espectacle de les metamorfosis, o bé es barrejaven ambdós variants de la llanterna, cosa que dubto. En tot cas sembla que *la Galatea* corresponia als quadres o vistes disolvents:

> Aquest joc, senzillíssim de realitzar, [...] Era qualificat de "La Dama Galatea", gentil donzella ricament vestida que presentava diverses mutacions, prodigioses i gens explicables i acabava per tornar a adquirir la seva galant i bella figura primitiva.

Els Espectres vius

A l'obra de Partagàs,[20] ell mateix parla de què:

> En diferentes ocasiones he presentado este interesante y atractivo espectáculo, llamado *Espectros vivos e impalpables*, y siempre ha sido un éxito seguro y extraordinario.

Però ell no en va ser l'inventor, simplement el portà al nostre país i l'oferí al públic en el seu Saló Màgic. Abans, però, anem als predecessors d'aquesta curiosa i oblidada variant de la llanterna.

El precursor d'aquesta tècnica fou l'anglès John Henry Pepper (1821-1900), que el 1862 va captivar el públic de Londres amb les seves famoses *Pepper's Ghost Illusions*, les quals el 1868 van ser recollides per Marion a la seva obra *Wonders of Optics*.[21]

19. *Històries i llegendes de Barcelona*, vol. I, p. 420-421, Edicions 62, SA, 1984.
20. *El Prestidigitador Óptimus, Los espectros vivos...* p. 101-103.
21. *The Great Illusionist*, d'Edwin A. Davis. Cap. 7: «Phantasmagorie Professors», p. 87-88.

El 1869, *Le Magasin Pittoresque* de París[22] descriu detalladament en un interessant article que titula *Les Spectres*, que es completa amb un gravat de Jahandier que és el que descriuré. En aquest es veu l'escenari d'un teatre que tant sols té platea, i a sota de l'escenari o prosceni veiem un soterrani que té força importància en aquest espectacle. En ell es veu un projeccionista i la seva llanterna, en aquest cas amb rodes i d'aparença semblant al tipus que utilitzava Robertson i que permetia desplaçar-la amb facilitat. Però aquí els raigs de llum, ja sigui, com el text diu, d'una làmpara elèctrica o, millor encara, d'una llum anomenada de Drummond (d'oxi-hidrogen), dirigeix els seus potents raigs cap a un actor recobert amb una túnica blanca representant un fantasma que no és vist pel públic perquè el tapa la paret del fossat. Gràcies a la llum, la figura del fantasma es reflecteix sobre un gran vidre transparent que, ocupant pràcticament tota l'embocadura de l'escena i estan disposat en una inclinació de 45° ha de ser invisible pel públic, per tal de permetre, mitjançant la refracció de la llum, que l'espectre d'un fantasma o d'una altra figura *trepitgi* de veritat l'escenari. Entapissats i cortinatges negres cobreixen el soterrani i els límits del gran vidre per tal d'evitar qualsevol reflex inoportú.

El resultat és que a l'escenari es veu un espadatxí que lluita infructuosament amb el fantasma que avença amenaçadorament contra ell.

El cronista indica a més a més que malgrat que:

> la teoria d'aquesta experiència és molt simple, s'ha de reconèixer que l'execució ofereix grans dificultats, sobretot per al personatge que fa d'espectre. En efecte, és necessari que aquest es mantingui inclinat a 45° per a que la seva imatge sembli que estigui dempeus sobre l'escenari, i com que no pot caminar fàcilment en aquesta posició tan inclinada, produeix un fantasma que no està dret per complet; per altra part és necessari que calculi molt bé cada un dels seus moviments per a coordinar-los amb els de l'actor que actua darrera del vidre. En fi, ha d'intervenir en un sentit invers a l'efecte que vol produir (per l'efecte de la reflexió en un vidre o mirall.)

Finalment, el periodista de *Le Magasin Pittoresque* indicava que les funcions dels espectres tenien lloc en un teatre parisenc del bulevard del Temple en «aquests darrers anys» (dècada dels seixanta

22. «Il·lusions d'optique», «Les Spectres» i «La tête du decapité», p. 284, 285 i 286. París, 1869.

del segle XIX), i a més a més del número del fantasma, cita el de la joveneta amb un pom de flors i el del soldat *zuau* que mor a la batalla de Solferino i ressuscita al so del tambor...

Per tant, aquesta descripció d'una funció dels *Espectres vius* francesos, poc deuria diferenciar-se de la que oferia Partagàs en el seu íntim Saló Màgic. I sens dubte es deuria inspirar tant per elaborar el seu llibre com l'espectacle en les obres del mag Robert Houdin, creador del Théâtre des Soirées Fantastiques el 1849, el mateix que després compraria Méliès i que rebatejaría com a Théâtre Robert-Houdin, almenys en les seves obres *Comment on devient sorcier. Les Secrets de la prestidigitation et de la magie*, i especialment en *Magie et Physique amusante*.[23] Igualment, la denominació que utilitza Partagàs de *Los espectros vivos e impalpables* és idèntica a la utilitzada en aquesta darrera obra de Houdin. L'autor ens detallava al llarg de quinze capítols com havia estat el seu teatre, les disposicions escèniques per a la prestidigitació teatral, anècdotes i records de la seva vida professional, i també l'explicació de nombrosos números de màgia, entre ells, dos que estan més estretament relacionats amb els trucs òptics com són els *Spectres vivants et impalpables. Aparitions fantastiques* i *Le Decapité parlant*.

En el de Houdin, a més a més de gràfics de trucatge, es reprodueix l'escena completa dels *Espectres*. En canvi, en l'obra de Partagàs, il·lustrada per ell mateix, el gravat dels *Espectres* està incomplet, ja que no apareix el soterrani on es troben el projeccionista, la llanterna i l'actor, potser perquè devia saber allò que «una imatge val més que mil paraules» (de vegades). En el text ho explica tot, però no així en el dibuix...

Houdin reconeix la paternitat de Pepper a *Espectres vius* i que M. Hostein, director del Teatre Imperial del Châtelet li va comprar els drets per representar-los a França el 1863, però com sol passar amb altres invencions, aquesta fou ben aviat plagiada i representada per tothom... Houdin cita també que el 1868 realitzà un número d'espectres per al drama *La Czarine*, una obra teatral en què era imprescindible l'aparició espectral del tsar Pere III.

La denominació dels *Espectres vius i impalpables*, que utilitzaren Houdin i Partagàs a les seves respectives obres, no és l'única que rebé aquesta experiència, ja que també es digueren a la seva època *Espectres disolvents*.[24]

Un altre dels trucatges de prestidigitació, que més clarament

23. La primera datada a París el 1878; la segona, Calman Lévy, Éditeur, París, 1892.

24. En anglès *dissolving spectres* i en francès *spectres fondants*.

jugava amb el *trompe l'oeil* o enganyifa a la visió, era el del «decapitat que parla» o «l'esfinx», o bé, com diu Partagàs, «la cabeza del decapitado», que definia així:

> Colocada esta cabeza encima de un velador o mesa cualquiera y sin ayudante ni hilo alguno, mueve los ojos con mirada agonizante y abre la boca en señal de aflicción con movimientos muy naturales, propio para el juego de la decapitación o exhibición de ferias. Gran novedad fantástica (creación Partagàs).

S'expliquen anècdotes molt sucoses d'aquest número a l'article citat *Illusions d'optique*,[25] com la de l'espectador indiscret qu volent saber quin era el secret del *decapitat* va llançar una pedr i va trencar els miralls que col·locats adequadament reproduïen le parets del costat i a la vegada ocultaven l'home assegut a terra que treia el cap *decapitat* per un forat de la tauleta.

I l'altra és d'un text en portuguès on no hi consta ni la publicació ni l'any[26] i on s'explica que a París el 1855 un tal senyor Talrich va obrir un museu de figures de cera, on per atreure més públic oferia aquest exitós número del «decapitat parlant». Doncs bé, era tradicional que el *decapitat* expliqués la seva història i a continuació el públic li feia preguntes que ell era capaç de respondre en diverses llengües. Veiem el text en portuguès:

> [...] Um dia, um oficial, tendo ouvido a cabeça responder a vários espectadores em inglés, em alemão, em russo, em espanhol, em italiano e em grego, além do francés, evidentemente, teve a ideia de a interrogar em catalão e ela respondeu-lhe no mesmo dialecto [*sic*]. Completamente desconcertado, e fortemente impressionado pelo espectáculo, foi obrigado a saír imediatamente [...].

El pobre *decapitat* que s'havia de passar hores en aquella incòmoda posició resultà ser un vell cuiner que havia recorregut tot el món a bord de velers i que va aprendre el català a Perpinyà. Coses de la *màgia*... quan encara hi havia capacitat de sorpresa!

Fantoches fi de segle.

Per mitjà d'un article publicat a *La Ilustración Artística* el 1901,[27] després citat per Francisco Porras a la seva història dels titelles catalans,[28] sabem que el mateix espectacle dels *Espectres*

25. *Le Magasin Pittoresque*, p. 285 i 286, París, setembre de 1869.
26. «O decapitado falante.»
27. «Los fantoches animados», p. 246, Barcelona, 8 d'abril de 1901.

vius ara perfeccionat i denominat els *Fantoches animados o vivos*, va tenir l'honor de ser presentat també a l'Exposició Universal de París del 1900, prova de la seva vigència i de l'atracció que encara exercia sobre el públic, malgrat que com hem vist els espectres foren inventats per Pepper en aquell ja llunyà 1862.

Vegem uns fragments del text del cronista Guy Kerlande:

> En la última Exposición Universal de París, [...] el teatro de las ilusiones presentaba el espectáculo de unos fantoches que aparentemente superaba a todo cuanto ha producido hasta ahora la mecánica aplicada al arte de los títeres. Esos fantoches eran verdaderos personajes en miniatura que se movían como seres animados, pudiendo comparárseles con muñecos vivientes: se trataba, por ejemplo, de la reducción perfecta de una cantante, de un *clown*, de una actriz que no parecían tener sobre la escena en donde se presentaban más que una altura de 30 a 40 centímetros.

I després el cronista aclaria que malgrat el nom de *fantoches animados* no tenien res a veure amb els titelles:

> Los personajes vistos por el público no eran evidentemente fantoches mecánicos ni proyecciones cinematográficas, sino seres animados; pero ¿por qué procedimiento se les podía presentar bajo esa forma en extremo reducida que los transformaba en muñecos vivientes? Pues era por un procedimiento de óptica muy sencillo, un efecto de espejo reflector situado en el fondo del escenario, es decir, el cuadro en donde se movían los pequeños actores.

Els dos gravats que acompanyaven l'article eren encara més aclaridors. Sens dubte, els *fantoches animados*,[29] encara que amb una sèrie de canvis, els personatges i temes ja no estaven basats en aparicions fantasmagòriques. El mirall havia substituït el vidre, i els personatges no caminaven per tota l'escena, sinó que estaven limitats pel marc d'un quadre.

Tot això passava el 1900. Durant aquell any tancava les portes el Saló Màgic de Partagàs —concretament pel febrer de 1901— i, coincidint amb els *fantoches animados*, l'Exposició Universal de París presentava ja perfeccionaments tècnics del cinematògraf,

28. *Titelles teatro popular*, vegeu a bibliografia Francisco Porras.

29. Émile Cohl, el precursor del dibuix animat, utilitzà també aquesta nomenclatura a diversos dels seus primers films: *Le Cauchemar du Fantoche* i *Drame chez les fantoches*, de 1908.

com l'intent d'unir la projecció animada a la projecció panoràmica, que després seria reprès pels Lumière amb el Fotorama.[30]

La carrera vertiginosa del kinetoscopi d'Edison i del cinematògraf dels Lumière, presentats respectivament a Barcelona el 1895 i el 1896, havia començat. La llanterna, malgrat tot, havia *gosat* traspassar el llindar d'un nou segle...

Abans de tancar definitivament la porta del Saló Màgic, vegem algunes dades més. Amb motiu d'un viatge de Partagàs a París el 1899, el *Noticiero Universal* publicava la següent nota:[31]

> Procedente de París ha regresado a Barcelona don Joaquín Partagás, director propietario del Salón Mágico establecido en la Rambla del Centro.
> El Sr. Partagás, después de visitar los espectáculos y centros de la capital francesa, donde se exhiben los últimos adelantos de la ciencia recreativa, ha adquirido nuevo material de espectáculos nunca visto, los cuales presentará al público en la próxima temporada, en la seguridad de que han de llamar su atención.

Hem pogut veure com el Saló Màgic oferia una gran varietat d'espectacles, encara que tots ells centrats en la prestidigitació i la llanterna i altres espectacles d'il·lusions òptiques. Però també n'hi havien d'altres de curiosos i inclassificables com el que oferí el 1900, l'exhibició del gegant Arrudi, així ho deia *La Ilustración Artística*:[32] «El gigante español Arrudi que actualmente se exhibe en Barcelona, en el Salón Mágico [...] nació en Sallent, Huesca [...]».

El Saló es tanca amb aquesta nota pintoresca, més a prop de la barraca de fira que del saló amb butaques, a la mateixa frontera on també nasqué el cinematògraf, hereu i assimilador de tots aquests espectacles.

El temps, que tot ho esborra, sembla que va arribar a esborrar fins i tot el record que el Saló Màgic havia existit realment. Així ho comenta l'articulista al butlletí *Ilusionismo* del febrer de 1950:[33]

> En esta obra (*El Prestidigitador* [...]) registra a más de algunas anécdotas no del todo originales, pero si verosímiles, su actuación en un teatro propio de Barcelona, y referente a esto, hubo algún tiempo que ciertos compañeros de la desaparecida ACAI, y puede que de la esplendente SEI, lo ponían en duda.

30. «El Fotorama, proyecciones panorámicas», de A. i L. Lumière, *La Ilustración Artística* núm. 1055, s. d.
31. Edició de nit, 15 de setembre de 1899.
32. 19 de febrer de 1990, p. 134.
33. «El caso Partagàs», de Juan Costabrava, òrgano de la Societat Espanyola de l'Il.lusionisme.

I després donava el testimoni de la cartellera barcelonina del *Brusi* del 1896 on apareixia el Saló.

La *Diodima*, l'últim intent frustrat

Per acabar amb el tema dels espectres vius, i encara que no tingui a veure amb el Saló Màgic, citaré aquí una variant dels espectres anomenada *Diodima*, nomenclatura que conec únicament a través del senyor Joan Drouillat, tal com dic al començament, i que ell conegué per les explicacions del seu pare, Carles Drouillat, que ho havia conegut en les seves constants gires.[34]

També citava la *Diodima* al meu treball anterior «Les darreres ombres xineses..».[35] a propòsit d'una reconstrucció que al final no es va fer per impediments tècnics. Fou en motiu d'una de les revistes dels Vienesos, concretament *Viena es así*, de la temporada de 1945-1946, en la que Arthur Kaps va demanar a Carles Drouillat aquesta reconstrucció de la Diodima.

El problema era que Kaps volia fer una reconstrucció de la Diodima, els antics espectres vius, amb la participació de nombrosos personatges i, com hem vist, aquesta tècnica només permet la participació d'un o dos personatges. Finalment, Carles Drouillat el va dissuadir perquè la preparació d'aquesta era massa costosa i poc adequada per a la grandària d'aquell teatre. Recordem que en canvi el Saló Màgic era de reduïdes dimensions, sobretot pel fet que aquest espectacle sols admetia públic de platea a causa de què el vidre de grans dimensions inclinat a 45º es veuria a les llotges, per tal de reflectir l'espectre, és a dir, es veurien els reflexos i es descobriria el *llautó*.

Al final, es va decidir de tirar pel camí del mig i Kaps inclogué un número amb dos nans de faccions *normals* que en absolut tenien a veure amb la Diodima...

Per acabar, és interessant citar dos detalls que Joan Drouillat m'explicà sobre la Diodima: hi havia una variant en la que el vidre a 45º se li afegia un mirall i que l'aspecte físic del fantasma de la Diodima o dels espectres s'assemblava als reflexos produïts en el vidre d'un aparador o a les finestrelles d'un tren. Ningú s'atrevirà a fer la reconstrucció amb motiu del Centenari del Cinema?

34. Explicacions del senyor Joan Drouillat, 16 d'abril de 1994.
35. P. 233, vegeu a bibliografia.

Del *Prestidigitador...* al Cinematògraf

He anat ja citant l'obra que Partagàs publicà el darrer any del segle XIX, el 1900: *El Prestidigitador Óptimus o Magia Espectral*, compendi de les seves experiències com a prestidigitador. És un volum de 304 pàgines, il·lustrat pel mateix Partagàs amb nombrosos gravats, i del que se'n feu una tirada de 5.000 exemplars. Segons les notes de Josep M. Rodés i Partagàs, l'obra fou presentada en el Registre de la Propietat Intel·lectual el 23 d'agost de 1900. La primera part està dedicada a l'anomenada *màgia de prop*, és a dir, jocs de naips. La segona tracta de la *màgia teatral*, especialitzada en experiments de gran espectacle per a sala teatral.

L'obra s'arrodoneix amb un apèndix «amb diferents anècdotes —totes elles inversemblants—» segons el seu nét, i finalment un capítol dedicat a l'antic art de les ombres xineses.

El llibre tenia, segons diu Costabrava a l'article esmentat, una virtut poc comuna:

> [...] los trucos se explican con prudente claridad asequible a todo el que tenga elementales nociones de nuestro arte, cosa que no sucede en la mayor parte de textos que conocemos. A pesar de su antigüedad [...] yo lo calificaría de indispensable en toda biblioteca del buen aficionado.

I així fou considerat pels seus reeditors, que vuitanta dos anys després el tornaren a treure a la llum.[36]

Seguint les notes de Josep M. Rodés i Partagàs, aquest ens indica un fet personal que degué influir en la seva vida tant en l'aspecte privat com en el professional: «Degué ésser en els primers temps del segle actual —i sento no poder puntualitzar-ne la data— que l'avi veu agreujar-se-li l'afecció ocular que el venia molestant d'uns anys ençà. Se li feren cataractes en ambdós ulls i, naturalment va perdre totalment la visió».[37]

El cas és que fou operat de l'ull dret pel doctor oftalmòleg Matheu amb un èxit total, però Partagàs, tement que la segona operació frustrés la visió recuperada, es va negar a ser operat de l'ull esquerre.

Així arribem al 1900, Partagàs compta amb quaranta-vuit anys. Aquell any fou el del seu quart viatge a París, acompanyat aquesta vegada de la seva filla, i també fou l'any de les primeres notícies

36. Editorial Alta Fulla, Barcelona, 1982.
37. Epígraf «Segle XX», p. 20.

—contradictòries com ara veurem— sobre el Partagàs com a un dels primers exhibidors cinematogràfics catalans, activitat que el seu nét entre d'altres no cita...

Sens dubte, Partagàs, especialment per la seva tasca de projeccionista de llanterna i per la de comerciant en aquests aparells, coneixia bé, tant les òptiques adequades com la il·luminació adient elèctrica o de gas, i els trucatges visuals que amb elles es podien oferir al públic. Per això i per altres motius que he anat explicant, era un dels candidats més indicats per poder ser un dels exhibidors cinematogràfics pioners a Catalunya. Resten, però, diversos dubtes. El primer d'ells és per què el mateix Partagàs no cita aquesta activitat al seu llibre, malgrat que ja sabem que es dedicava a la prestidigitació. I per què el seu nét als seus apunts biogràfics tampoc en diu res i, finalment, en converses tingudes amb la seva néta, Maria Loreto Rodés i Partagàs, tampoc recordava res que el seu avi hagués estat empresari exhibidor de cinema.[38]

Per altra part, ja en les primeres pàgines d'aquest treball parlo de les obres dels historiadors del cinema que sí citen a Partagàs com a un dels pioners exhibidors del cinema a Barcelona, encara que les dades aportades són contradictòries com veurem.

Començaré per les dues obres de Miquel Porter i Moix.[39] A la primera d'elles diu a la pàgina 37: (l'any 1898) «A la Rambla del Centre, als soterranis de l'edifici on hi havia la redacció del *Diario Mercantil* l'instal·là [el cinematògraf] un prestidigitador, el Sr. Partagàs».

És difícil, encara que no impossible, que Partagàs, el 1898 en ple èxit del seu Saló Màgic, que a vegades feia dues sessions diàries i que a més a més havia d'atendre l'establiment, El Rey de la Magia, tingués encara temps d'oferir sessions de cinema.

Per altra part, el Saló Màgic estava a la Rambla del Centre, núm. 30, a la planta baixa, i no als soterranis del número 32 on sembla que estigué la redacció del *Diario Mercantil*. Per tant havia de ser un altre local.

A l'obra publicada el 1992, Porter i Moix afirma a la pàgina trenta-dues que «[...] com el cas de Joaquim Partagàs, que després d'haver mostrat ombres xineses, panorames i diorames, fou un dels primers a mostrar espectacles cinematogràfics al seu Salón Mágico».

38. Entrevistes del 19 i 23 de novembre de 1992.

39. PORTER I MOIX, Miquel; ROS I VILELLA, Maria Teresa. *Història del cinema català (1895-1968)*, Editorial Tàber, 1969. *Història del cimena a Catalunya (1895-1990)*, Generalitat de Catalunya, 1992.

Després, a la pàgina quaranta-tres torna a donar la mateixa dada del cinema de Joaquim Partagàs situat als soterranis del *Diario Mercantil*. Era el novembre de 1898.

Palmira González, estudiosa també d'aquest primer període del cinema, diu en un dels seus treballs, parlant d'un llistat cronològic de cinemes, a la pàgina 250:[40]

«Partagàs. Inaugurat el 1897 pel prestidigitador Joaquim Partagàs i Jaquet, *El Rey de la Magia*, als soterranis de la redacció de *El Diario Mercantil* a la Rambla del Centre».

Per la seva part, Joan Francesc de Lasa a la biografia d'en Gelabert diu a la pàgina cinquanta-set del capítol «La Rambla i el cinematògraf»:[41]

«I seguim ara amb altres cinematògrafs [...].

»Un d'ells era a la Rambla del Centre, precisament als soterranis de la casa on llavors hi havia la redacció del prestigiós *Diario Mercantil*.

»Allí fou, doncs, on un conegut i prestigiós artista-prestidigitador de Barcelona, Joaquim Partagàs i Jaquet [...], més conegut en els medis teatrals com el Rey de la Magia», instal·là un cinematògraf que fou de curta durada, malgrat que Partagàs tenia molta experiència en matèria d'espectacle [...]».

I a la pàgina cinquanta-vuit afegeix: «També sembla que, ja inaugurat el cinema, entre pel·lícula i pel·lícula seguí presentant alguns trucs de la seva especialitat, tal com Georges Méliès ho feia a París [...]».

El darrer historiador és en Jordi Torras, que sí que ofereix algunes altres noves dades relacionades amb Partagàs.[42] Però en la seva cronologia no ens parla de cap sala cinematogràfica vinculada amb Partagàs ni el 1897 ni el 1898. En realitat, la primera menció de Partagàs no sorgeix fins al 1901 (a la p. 51):

«Un Nuevo Cinematógrafo (25 de gener) neix a la sala d'exposicions del *Diario Mercantil*, Rambla del Centre, 32; [...] Pel mes de març es converteix en un Salón Fantástico, que exhibeix pel·lícules del *cinematógrafo inglés único en España*.

Cal suposar que era el del professor Partagàs, empresari absolut d'aquell local.

40. «En el 90 aniversari de l'arribada del cinema. Més sobre els inicis del cinema. Barcelona (1896-1900)», *Cinematògraf*, vol. III, curs 1985-1986.

41. *El món de Fructuós Gelabert*, Generalitat de Catalunya, 1988.

42. «Implantació del fet cinematogràfic a Barcelona. Les primeres sales exhibidores [...] des del 1895 fins al 31 de desembre de 1910. Una aproximació al tema». *Cinematògraf*, núm. 1, 2a època, SCC-Societat Catalana de Comunicació, 1993.

Prudentment, Torras *suposa* que estava relacionat amb Partagàs. Recordem un cop més que el Salón Mágico —i no el Salón Fantástico— estava a la Rambla del Centre, 30...

I Torras continua en un altre paràgraf:

«El mateix Partagàs ens sorprèn el dia 2 de febrer amb un N*uevo Cinematógrafo perfeccionado por el profesor Partagás*, instal·lat en la sala de billars del Cafè Novedades, passeig de Gràcia, núm. 4».

I després ja no torna a aparèixer més en Partagàs.

Pel meu compte, he repassat la cartellera del *Brusi* de gener i febrer de 1901, i no es cita a un tal professor Partagàs fins al 31 de gener de 1901:

> Cinematógrafo. El viernes 1º de febrero de 1901 a las tres de la tarde, inauguración del nuevo cinematógrafo Lumière perfeccionado del profesor Partagás, instalado en el Salón de billares (antigua academia de billar de Novedades). Sesiones todos los días laborables [...] Gran surtido de nuevas películas. Entrada general 1 real. Novedades.

Al llarg de tot el febrer, la cartellera reprodueix anuncis semblants, a partir del catorze s'indica una programació concreta:

> Cinematógrafo Lumière [...] Hoy y días siguientes exhibición de la importante película de 200 metros *El entierro de S. M. la reina Victoria*, asistiendo en el cortejo varios Soberanos y oficialidades extranjeras. Además nuevas películas de gran atracción y vistas artísticas [...].

Aquest noticiari *avant la lettre* de l'enterrament reial tingué èxit de públic, i va continuar fins a finals de febrer, i el 28 s'anuncia a més a més:

> [...] en el Gran Salón Novedades, Paseo de Grácia. Notables películas cómico-grotescas, entre ellas *Luchas modernas*, *Pequeños soldados* y otras [...].

Malgrat tot, el rastre de Partagàs es va perdent a poc a poc, encara que noves recerques que estic fent sobre aquest tema facin possible encaixar algunes dades que ara per ara *ballen*, com hem vist al repassar els textos dels historiadors del cinema primitiu.

Només cal afegir que a partir del 1902, tal com diu el text de Josep M. Rodés i Partagàs: «En endavant, *El Rei de la Màgia* —ja que el títol de l'establiment es personificava en ell— deslliurat del tràfec que suposava l'existència del Saló Màgic va recloure's en la tenda vuitcentista. Allí, la pols s'amuntegava per arreu, i les parets

eren plenes d'anuncis que se superposaven els uns als altres, amb figures d'esquelets i de dimonis».

Per sort, la botiga El Rey de la Magia va sobreviure després de la desaparició de Partagàs, el 28 de desembre de 1931 als 83 anys, ja que el negoci passà tot seguit a ser regentat per un altre mag destacat: Carles Bucheli, *Carlston*, i actualment pels membres de la Capsa Màgica: Josep M. Martínez i Rosa M. Llop que el 1984 foren, entre d'altres, els organitzadors d'una exposició reivindicadora de les tres figures senyeres de la prestidigitació catalana: Fructuós Canonge, Joaquim Partagàs i Carles Bucheli.[43]

Un epíleg màgic

Voldria acabar aquest treball, que resta obert, en el que he intentat fer llum sobre la gran influència que tingué la màgia i la prestidigitació en el cinema, amb un breu poema de Joan Brossa, escriptor, especialista en temes de màgia i cinèfil, en el que reivindica aquesta influència. És el titulat *El Saltamartí*:[44]

Gran Méliès
—Maskelini
posa el joc de cartes a un
estoig; agafa el mocador entre
les mans: li desapareix i passa
a l'estoig. El joc de cartes,
el té a les mans.
—Bah! Espectacles així
van de mal borràs: el cinema
ha matat aquest gènere.

—Però no oblidis
que el cinema va trobar
el seu camí gràcies
a aquests trucs.

I va trobar el seu camí no sols a través de les nomenclatures dels espectacles: els espectres vius, els fantotxes animats..., sinó també pels trucatges i tècniques: escamotatges, desaparicions instantànies, animacions d'objectes o dibuixos inerts, les decapitacions, les

43. *Exposició de Màgia*, dos fullets de l'exposició organitzada per El Rey de la Magia i l'Obra Social de la Caixa de Barcelona. Barcelona, setembre-octubre de 1984.
44. *Poemes de seny i cabell*, p. 767, Ariel, Barcelona, 1977.

metamorfosis i transformacions. I en fi, les temàtiques i gèneres: aparicions, fantasmagories i temes feèrics i fantàstics.

Aquestes tres branques principals serien ben aviat *fagocitades*, assimilades i adaptades al nou mitjà cinematogràfic. Una gran herència que segueix influint preferentment, però no únicament, en el cinema fantàstic, que es serveix dels trucatges i efectes especials, i també en el cinema d'animació. Sense saber aquests precedents és impossible entendre el per què el Cinema és com és.

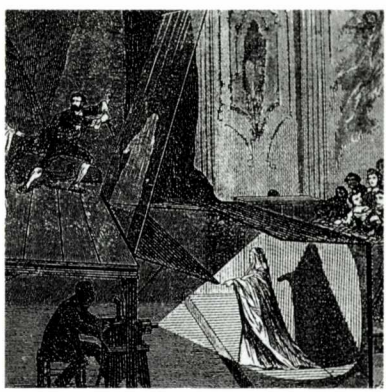

«Spectres vifs», gravat de *Magic et physique amusante*, de Robert Haudin (1892)

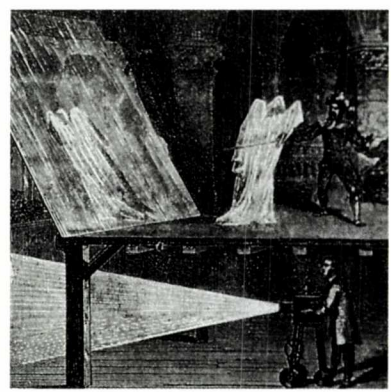

«Spectes vif»s, gravat de *Le Magasin Pittoresque* (1869)

Bibliografia

AMADES, Joan. *Històries i llegentes de Barcelona*. vol. I, p. 420 i 421, carrer del Peu de la Creu, referència de «La Dama Galatea». Edicions 62, SA, Barcelona, 1984.

ARMENGOL, Lluïsa. «El Rey de la Magia». Article sobre l'establiment creat per Partagàs.

ARTIGAS I CANDELA, Jordi. «Les darreres ombres xineses, "Els Joannys", una família belga-catalana creadora d'ombres xineses a Catalunya», p. 215-234. Treball publicat a *Cinematògraf*, núm. 3, Annals de la Federació Catalana de Cine-clubs. Barcelona, 1986.

«La llanterna màgica a Barcelona, segles XVIII i XIX». p. 65 a 84. Treball publicat a *Cinematògraf*, núm. 1, 2a època. Societat Catalana de Comunicació. Barcelona, 1993.

BARNOW, Erik. *The Magicians and the Cinema*. Capítol 3: «The Fantasms» i capítol 4: «Lantern Adventures», Oxford University Press, Nova York-Oxford, 1981.

BROSSA, Joan. «La màgia a Catalunya». Quadern *El País*. Barcelona, 29 de desembre de 1985.

COSTABRAVA, Juan. «El caso Partagàs». *Ilusionismo*, òrgan de la Sociedad Española de Ilusionismo, núm. 64. Barcelona, febrer de 1950.

CUSSO-FERRER, Manuel. «De Lumière a Méliès». Quadern *El País*. Barcelona, 29 de desembre de 1985.

DAVES, Edwin A. *The Great illusionist*. Capítol 7: «Phantasmagoric Professors». Chartwell Boocks Inc., Secaucus (Nova Jersey), 1979.

D'HONDT, Ivan. *De la camera obscura au cinéma. Introduction sur l'exposition*. Monogràfic dedicat al pre-cinema de la revista *Plateau* amb motiu de l'exposició *Derrière l'écran*, de la col·lecció de Robert Vrielynck. Especial núm. 1. Brusel·les, 1994.

Diccionari dels catalans d'America, vol. IV. Fitxa biogràfica de Joaquim Partagàs redactada per Jordi Artigas, p. 338. Comissió Amèrica i Catalunya, Generalitat de Catalunya. Barcelona, 1992-1993.

Exposició de Màgia. Dos fullets de l'exposició sobre màgia xinesa, màgia de bruixeria i màgia i il·lusionisme. *El Rey de la Magia*, Caixa de Barcelona, setembre-octubre de 1984.

HOUDIN, Robert. *Magie et physique amusante*. Capítol VI: «Spectres vivants et impalpables. Apparitions fantastiques», i capítol XI: «Le decapité». Calmann Lévy *Éditeur*. París, 1892.

«Il·lusions d'optique». *Le Magasin Pittoresque*. (Article anònim.) Epígrafs: «Les Spectres» i «La tête du decapité». París, setembre de 1869.

KERLANDE, Guy. «Los fantoches animados». *La Ilustración Artística*, núm. 1006. Barcelona, 8 d'abril de 1901.

«Lunette Brisée». *Le Magasin Pittoresque*. (Article.) París, agost de 1869.

LEVIE, Françoise. *Étienne-Gaspard Robertson, la vie d'un fantasmagore*. Les Éditions du Preambule / *Sofidoc*. Brusel·les, 1990.

LLOP I NAVARRO, Rosa M. «El senyor Quimet». Article biogràfic sobre Partagàs.

PORRAS, Francisco. *Titelles teatro popular*. Capítol: «Títeres del siglo XIX» (*teatro de los fantoches vivos* Biblioteca de Visionarios, Heterodoxos y Marginados). Editora Nacional. Madrid, 1981.

PARTAGÀS I JAQUET, Joaquim. *El Prestidigitador Óptimus o Magia Espectral, secretos de ciencias ocultas*, p.: «Los espectros vivos e impalpables». Barcelona, 1900. Reeditat per l'Editorial Alta Fulla. Barcelona, 1982.

RODÉS I PARTAGÀS, Josep M. *El Rei de la Màgia. Joaquim Partagàs i Jaquet vist pel seu nét.* 29 fulls mecanografiats. Barcelona, desembre de 1985.

ROVIRA, Bru. «Brossa y Tàpies homenajean a la centenaria tienda El Rey de la Magia» *La Vanguardia*, p. 32. Barcelona, 5 de desembre de 1986. I carta «Precisiones sobre el Rey de la Magia», de Josep M. Rodés i Partagàs. *La Vanguardia*, 28 de desembre de 1986.

«Singuliers effets de catoptrique» Article sobre fenòmens de física òptica, epígrafs dedicats a la catòptrica, a la transformació d'una bèstia en criatura humana, a la *lunette brisée* i al Polemoscopi d'Hevelius. *Le Magasin Pittoresque*. París, 1849.

Diaris consultats

Diario de Barcelona

Desembre de 1894
Gener de 1895
Desembre de 1896
Gener de 1901

El Noticiero Universal

Setembre de 1899

Agraïments

El meu agraïment especial pels seus ajuts que m'han permès arrodonir aquest treball a: Sra. Maria Loreto Rodés i Partagàs, néta de Joaquim Partagàs; Sr. Joan Drouillat, d'«Els Joannys», i Sr. Joan Calvo, de la Sociedad Española de Ilusionismo, tots ells de Barcelona.